

УДК 351; 314.1; 323.2

DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2020.3.27>

Н. О. Рингач

доктор наук з державного управління,
головний науковий співробітник
Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи
Національної академії наук України

НАСИЛЬСТВО ТА СПРИЧИНЕНІ НИМ ВТРАТИ ЖИТТЯ В УКРАЇНІ: ОЦІНКА ЗАГРОЗИ

У статті висвітлено загрози для громадського здоров'я і національної безпеки, спричинені високим рівнем смертності населення України, зумовленої насильством. У 2018 р. в Україні випадки смерті, пов'язані з насильством, становили близько 26% серед усіх зовнішніх причин смерті. Абсолютна більшість цих смертей зумовлена такими причинами, як суїцид і убивства та умисні ушкодження (лише 147 смертей – ушкодження в результаті воєнних дій). Виявлено структурні особливості та відмінності залежно від статі і місця проживання. Проілюстровано ґендерну диспропорцію втрат через смерть від зовнішніх причин загалом і через насильство зокрема. Так, понад 95% усіх смертей внаслідок воєнних дій і понад 70% втрат через убивства чи умисні ушкодження припадає на чоловіків. Однак саме чоловіки становлять і найвагомішу частку тих, хто гине внаслідок інших неприродних причин, у т. ч. у результаті насильства. Також в Україні понад 80% жертв самогубств – чоловіки.

Здійснено компаративний аналіз насильницької смертності в Україні і країнах світу.

Сфокусовано увагу на жорстокому поводженні і насильстві над людьми похилого віку як проблемі соціальної політики, актуальність якої зростає з постарінням населення України.

Визначено, що збір і аналіз достовірної інформації про насильницьку смертність є інструментом оцінки важкості тягаря насильства для суспільства, підґрунтям для прийняття управлінських рішень.

Доведено важливість контролю над дотриманням міжнародних договорів, міжнародного і національного законодавства та інших механізмів захисту прав людини як одного із завдань для державного управління на різних рівнях для зменшення ризиків, спричинених високим рівнем поширення насильства та втрат у результаті нього.

Обґрунтовано, що дотримання чинного законодавства та оперативна підготовка нових правових актів або змін до них, зумовлених поточною ситуацією, новою візією тих або інших явищ і процесів, є необхідним складником національної політики з попередження і протидії насильству.

Показано роль міжсекторального співробітництва у стратегії боротьби з насильством і зменшення спричинених ним втрат.

Ключові слова: насильство, смертність, самогубства, вбивства, ушкодження з невізначеним наміром, державне управління у сфері охорони здоров'я та національної безпеки, прийняття і забезпечення дотримання законів, міжсекторальне співробітництво.

Насильство пишно розквітає там, де відсутні демократія, повага до прав людини і справедливе управління.

Нельсон Мандела

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Насильство (а отже, і спричинені ним втрати людського життя

і здоров'я) супроводжує людство на всьому багаторічному його розвитку. Попри спроби різних систем організації суспільства (релігійних, філософських, юридичних, соціальних) його попередити або обмежити, внесок жодної у боротьбу із насильством не був абсолютно успішним або остаточним [1]. Насильство впливає на життя мільйонів людей, що висуває тему протидії йому як актуальну управлінську проблему у сфері національної безпеки,

соціальної політики і політики держави загалом. За оцінками, у 2012 р. на планеті лише внаслідок убивств загинуло 475 тис. осіб, причому більшість з них (60%) становили чоловіки віком 15–44 роки, що робить убивства третьою за значущістю причиною смерті для чоловіків цієї вікової групи [2]. Насильство всіх типів сильно пов'язане із низкою соціальних детермінант, насамперед з такою як слабе управління.

У багатьох країнах прослідковується зв'язок між зростанням рівня насильства і швидкою урбанізацією, що вимагає фокусування на цій проблемі керівництва міст, особливо у мегаполісах. Наслідки насильства є руйнівними для їх сімей і міста загалом. На рівні громади висока поширеність насильства впливає на можливості працевлаштування і освіти та мобільність міських мешканців, стримує інвестиції, стигматизує певні райони, що обертається значними економічними витратами для міста (державних або приватних коштів, використовуваних для боротьби з насильством або для усунення його наслідків). Страх і відчуття небезпеки може обмежувати участь у суспільному житті, прогулянки, відвідування зелених зон і спортивних майданчиків, громадських місць (у т. ч. місць надання певних послуг), сприяти самоізоляції окремих осіб чи співтовариств, змінювати спектр або спосіб взаємодії з доступним міським середовищем.

Уваги потребує тема жорстокого поведіння і насильства над людьми похилого віку, чому сприяє відносно вища уразливість цієї соціальної групи, руйнування зв'язку між поколіннями в родині, масова міграція молоді (зазвичай із сіл до міст, через яку батьки залишаються одні в суспільствах, де догляд традиційно лягав на їхніх дітей тощо); а також високий ризик суїциду саме у цьому віці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У першій доповіді про насильство і його вплив на здоров'я (2002) було проаналізовані фактори, які призводять до появи насильства, можливе реагування на нього уряду, суспільства, громад і різних соціальних груп і прошарків.

Саме інформація щодо смертності в результаті вбивств, самогубств і воєн-

них дій може дати уявлення про масштаби насильства з летальними наслідками у конкретній країні або території. Просте співставлення з даними про смертність від інших причин смерті виявляє важкість тягарядля суспільства ушкоджень у результаті насильства у різних його формах.

Початок нового тисячоріччя ознаменувався значними масштабами насильно обірваних життів. Так, у 2000 р. у світі 1,6 млн людей загинули внаслідок замаху на життя і здоров'я (здійсненого власноруч) та в результаті міжособистісних та колективних форм насильства (здійсненого іншими особами), що віддзеркалив рівень 28,8 на 100 тис. населення. Підкреслимо, що менше 10% таких смертних випадків припадало на країни з високим рівнем доходу, а більшість сконцентрована у країнах з низьким та середнім рівнями доходу. Майже половина з усіх 1,6 млн спричинених актами насильства смертей – самогубства, близько третини – убивства, решта пов'язана з війнами і воєнними конфліктами [1, с. 10].

Уразливість до фактичних злочинів проти особи та її майна (або відчуття впевненості, що стати жертвою злочину можливо) і насильства зазвичай асоціюються з більш високими показниками порушень психічного здоров'я, соціальної ізоляції та депресії [3].

Факти вражають: у період 2000–2014 рр. у результаті міжособистісних конфліктів зі смертельними наслідками у світі загинуло більше людей, ніж у всіх війнах впродовж цього ж періоду [4]. Тим не менш смерть – лише частина тих втрат здоров'я і соціального напруження, спричинених насильством, яке несе із собою значно вагоміші соціальні наслідки. Висока смертність у результаті насильства характеризує низький рівень безпеки у суспільстві, тоді як безпека разом зі здоров'ям, матеріальним добробутом і політичною стабільністю виступає одним з найважливіших факторів, що впливає на рівень задоволення життям, тобто визначає індекс якості життя (*quality-of-life index*).

Мета статті – висвітлити значущість проблеми високого рівня смертей, зумовлених насильством, для публічного управління, здійснити компаративний аналіз

в Україні і країнах світу, виявити особливості насильницької смертності залежно від причини, статі і місця проживання та запропонувати рекомендації щодо зменшення втрат життя людей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зазвичай до насильницької смертності відносять випадки смерті у результаті міжособистісних та колективних форм насильства (самогубства, вбивства та ушкодження внаслідок воєнних дій та конфліктів). Аналіз демографічної статистики показує, що істотно розрізняється як вагомість насильства як причини смерті в різних країнах, так і співвідношення основних причин у структурі насильницьких смертей. Як уже згадувалось, більшість таких смертей припадає на країни із середнім і низьким рівнями доходів, до яких належить Україна. Ще недавно в офіційних статистичних даних щодо смертності у нашій країні третім складником насильницькі смерті не фігурували, однак з 2014 року до втрат від самогубства й убивств доєдналися і смерті внаслідок воєнних дій...

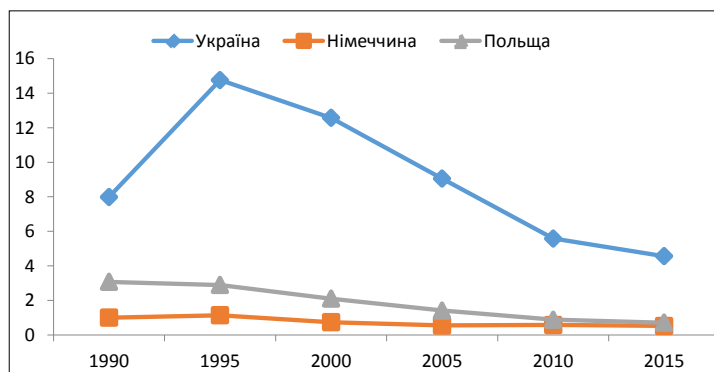

Рис. 1. Динаміка смертності в результаті вбивств в Україні, Польщі та Німеччині, 1990–2015 рр., стандартизований за віком (європейський стандарт) показник на 100 тис. нас.

Джерело: https://gateway.euro.who.int/en/indicators/hfa_185-1793-sdr-homicide-and-intentional-injury-all-ages-per-100-000/

Якщо розглянути ситуацію стосовно насильницьких смертей серед населення найбільш активного віку (15–49 років), то виявляється, що у країнах з високим рівнем доходів значно (понад у чотири рази) переважає частка смертей у результаті суїциду (табл. 1). У світі внесок убивств лише у півтора рази менший за самогубства.

В Україні частка смертей від самогубств у цьому квітучому віці (коли апріорі ще не накопичився тягар пов'язаних зі старінням хронічних захворювань, і люди взагалі не мають умирати) у 2,8 рази перевищує таку внаслідок убивств. Хочеться звернути увагу, що відсоток самогубств в Україні практично ідентичний такому для смертей від ішемічної хвороби серця. Той факт, що сума часток двох основних смертей, зумовлених насильством, віком 15–49 р. в Україні практично ідентична такій сумі двох основних серцево-судинних причин смерті (ішемічної хвороби серця і інсульту), на жаль, не означає кращого становища з насильством порівняно з багатими розвинутими країнами, де аналогічне співвідношення – на користь самогубств та вбивств. Така ситуація детермінована тим, що відносно молоді українці набагато частіше гинуть від серцево-судинної патології, ніж їхні ровесники з країн із високим рівнем доходів.

Ілюстративною є динаміка рівня смертності внаслідок такої причини, як убивства (рис. 1). Якщо в Німеччині її показник стабільно зменшувався починаючи з 1990 року, то в Україні спостерігався значний підйом у середині «буремних дев'яностих», коли в країні загострилась криміногенна ситуація, з наступним зменшенням у двохтисячних (що не

Таблиця 1

Частка смертей, зумовлених самогубствами і вбивствами, серед усієї кількості смертних випадків населення віком 15–49 р. у світі, країнах з високим рівнем доходів та в Україні, 2017 рр., %

Причина смерті	Україна	Країни з високим рівнем доходу	Світ
Вбивство	3,49	3,46	4,00
Самогубство	9,87	13,99	5,96
Ішемічна хвороба серця	10,19	6,99	8,46
Інсульт	4,39	3,31	4,78

Джерело: Global Burden Diseases project

Таблиця 2

**Кількість померлих за вибраними причинами смерті в Україні,
обидві статі та чоловіки, 2018 р.**

Причина смерті	Все населення, осіб	Чоловіки,	
		осіб	%
Навмисне самоушкодження	6279	5172	82,4
Наслідки нападу з метою убивства чи нанесення ушкодження	1638	1148	70,1
Випадки ушкодження з невизначеним наміром (крім отруєння алкоголем)	5440	4337	79,7
Ушкодження внаслідок дій, передбачених законом	13	13	100,0
Ушкодження внаслідок воєнних дій	147	140	95,2
Усі зовнішні причини смерті	30905	24700	79,9

Джерело: дані Держстату України

дозволило наблизитися ані до німецького рівня, ані до показника найближчого сусіда – Польщі).

Масштаб насильства (а отже, і спричиненої ним смертності) в країні варіює у часі і може змінюватись (наприклад, Міністр внутрішніх справ України А. Аваков недавно заявив, що під час карантину рівень злочинності в Україні знизився на 30%).

Офіційна статистика засвідчує, що за підсумками 2018 року серед усіх неприродних причин смерті випадки смерті, пов'язані з насильством, становили досить вагому частину – близько 26%. В Україні абсолютна більшість них зумовлена насамперед такими причинами, як суїцид і вбивство (включення до загальної кількості 147 смертей внаслідок воєнних дій частку у структурі всіх смертей від зовнішніх причин істотно не змінює). Натомість така специфічна позиція, як «Випадки ушкодження з невизначеним наміром», як причина значних втрат набула в Україні надзвичайних масштабів.

У 2018 р. число ушкоджень з невизначеним наміром (УНН) у декілька разів (у 3,3) перевищує число нападів з метою убивства чи нанесення ушкодження, і становить 17,6% всіх неприродних смертей (табл. 2).

Ця проблема є актуальною не лише для України. Вважається, що частку смертей внаслідок ушкоджень (травм, отруєнь тощо), які медична експертиза не змогла класифікувати як убивство, самогубство чи нещасний випадок, можна використовувати для оцінки якості визначення причин смерті, а отже, і якості відповідної статистики на конкретній території. Те,

що така смертність, як правило, не розглядається окремо, спонукало російського вченого С. Васіна до фокусування саме на цих причинах [5], розглядаючи їх як «явище переведення соціально значущих причин у латентну форму».

Учений, констатує, що у країні рівень ушкоджень з невизначеним наміром став у 6–7 разів вищим, ніж півсторицчя тому, а частка в структурі з 2003 р. зростає, вважає, що нині у Росії смертність від УНН досягла масштабу, який компрометує статистику смертності від зовнішніх причин (насамперед від таких як насильство, отруєння алкоголем) і, безсумнівно, заслуговує підвищеної уваги.

Важко не погодитися з думкою про те, що попри розуміння неможливості у певних ситуаціях достовірно визначити справжню причину смерті, надмірність цих випадків зумовлена включенням частини смертей від суїцидів, транспортних нещасних випадків та вбивств.

Також особливістю є істотна ґендерна диспропорція втрат через смерть від зовнішніх причин загалом і через насильство зокрема. Зрозуміло, що понад 95% усіх смертей внаслідок воєнних дій припадає на чоловіків. Однак саме чоловіки становлять і найвагомішу частку тих, хто гине внаслідок інших неприродних причин, у т. ч. у результаті насильства. Так, понад 70% втрат через убивства чи умисні ушкодження – життя чоловіків, а понад 80% жертв самогубств належать до чоловічої статі.

Якщо розглянути останні доступні дані щодо смертності внаслідок зовнішніх причин, то видно, що насильницькі смерті

**Кількість померлих за окремими причинами смерті в Україні
у січні–лютому 2020 року, обидві статі, міські поселення і сільська місцевість**

	Коди причин смерті за МКХ-10	Осіб
Клас XX. Зовнішні причини смерті, з них:	V01–Y89	4843
транспортні нещасні випадки	V01–V99	630
випадкове утоплення та занурення у воду	W65–W74	154
нещасні випадки, спричинені дією диму, вогню та полум'я	X00–X09	237
випадкове отруєння, спричинене отруйними речовинами (крім алкоголю)	X40–X44, X46–X49	348
випадкове отруєння та дія алкоголю	X45	448
навмисне самоушкодження	X60–X84	869
наслідки нападу з метою убивства чи нанесення ушкодження	X85–X99, Y00–Y09	243

Джерело: дані Держстату України

у січні–лютому 2020 року (сумарно самогубства та вбивства) зумовили 23% усіх екзогенних смертей в Україні (табл. 3).

Насильство і місто. Зазначимо, що значна частина насильства зосереджена в міських районах, особливо у мегаполісах.

Підрозділ економічних розвідок (the Economist Intelligence Unit) публікує окремий індекс безпеки у містах (Safe Cities Index¹). Безпечність проживання оцінюється за чотирма типами: безпека для здоров'я, персональна безпека, безпека інфраструктури і цифрова безпека. У рейтингу 2019 року перелік найбільш безпечних міст очолили Осака, Амстердам, Сідней, Торонто, Вашингтон і Мельбурн. Якщо окремо розглядалася позиція особистої безпеки, то топ-п'ятірка виглядала таким чином: Сінгапур, Копенгаген, Гонконг, Токіо та Веллінгтон, тобто жодного американського міста (з обох материків) немає. Зазвичай на перших сходинках рейтингів найбільш безпечних міст найзаможніші, насамперед з огляду на зменшення впливу такої соціальної детермінанти насильницької поведінки, як бідність; спроможність як міського управління, так і мешканців вдаватися до захисних засобів (встановлення камер спостереження, адекватне нічне освітлення, охоронні системи в локаціях приватної власності і в громадських закладах).

До того ж істотну роль грають контроль за дотриманням законності, мож-

ливості отримувати достатній дохід за рахунок чесної праці, низька корупційність поліції і судів, соціальна згуртованість городян тощо. В опублікованому нещодавно Numbeo² (глобальної бази даних, яка надає актуальну інформацію про умови і якість життя у країнах і містах усього світу) переліку найбільш небезпечних з огляду на криміногенну ситуацію міст найпершу сходинку посідав Каракас (Венесуела) з оціночним Crime Index 84,5 бала. Друге й третє місця у списку – за південноафриканськими містами Преторією і Пітермаріцбургом. Українські мегаполіси у рейтингу розташовані таким чином: на 113-му місці – Дніпро, на 114-му – Одеса (з близькими балами 52,9 та 52,8). Як краща ситуація оцінена у таких містах, як Харків (на 151-му місці з балом 48,2), Київ (160-е і 47,1) та Львів (205-е і 42,3).

Аналіз насильницької смертності у столиці та Україні показав, що, попри відносно нижчий зареєстрований рівень смертності киян від усіх зовнішніх причин та внаслідок самогубств і убивств порівняно з міським населенням країни, смерті, класифіковані як «ушкодження з невідзначеним наміром», реєструються значно частіше (табл. 4). Відповідно, сумарна частка насильницької смертності у структурі смертності від усіх зовнішніх причин у Києві вища, ніж для всіх городян (60,2% проти 46,4%).

¹ URL: <https://www.nec.com/en/global/ad/safecitiesindex2019/index.html>.

² URL: https://www.numbeo.com/crime/rankings_current.jsp Crime Index by City 2020.

Таблиця 4

**Смертність за вибраними причинами смерті в Україні*,
міські поселення, обидві статі, 2018 р.**

Причина смерті	Стандартизований показник на 100 тис. нас.		Частка серед усіх зовнішніх причин, %	
	Україна	Київ	Україна	Київ
Навмисне самоушкодження	11,1	4,9	17,3	10,3
Наслідки нападу з метою вбивства чи нанесення ушкодження	3,7	2,7	5,8	5,7
Ушкодження з невизначеним наміром	14,9	21,1	23,3	44,2
Усі зовнішні причини смерті	64,0	47,7	100	100

*Україна розрахована без Донецької та Луганської областей. Джерело: дані Держстату України і розрахунки автора

Цікаво, що певну інформацію про рівень насильства (а отже, і безпеки проживання в місті і його районах) пересічні громадяни можуть отримувати з неофіційних джерел. Так, комерційна структура, що позиціонує себе як сервіс пошуку нерухомості, аналізує комплекс різнобічних даних про міста, на основі яких споживач може оцінювати якість і вартість життя у конкретному місті і вибрати з багатьох пропозицій прийнятну для себе. Для цього розроблені інтерактивні мапи, на яких візуалізована інформація не лише про вартість житла, а й щодо рівня злочинності в житловому пункті. У такому мегаполісі, як Київ, можна проглянути інформацію в окремих районах за назвою вулиці і номером дому [6].

Нещодавнє дослідження³ якості життя у Львові, реалізоване Інститутом міста спільно із «Соціоінформ» протягом серпня 2019 року, визначило почуття безпеки базисною «цеглиною» у формуванні комфорту життя міста, яке львів'яни оцінили у 3,38 бала з 5 можливих. Дослідження показало, що у Львові рівень задоволеності безпекою різниться за часом доби: мешканці вище оцінили безпечність у світлий час доби (4,04 бала із 5), а у вечірній – як 2,89 [7, с. 46], а також залежно від району проживання. Також виявлено кореляцію почуття безпеки із фактами порушення безпеки, з якими стикалися респонденти. Найчастіше турбували сварки між сусідами (20,7%); випадки кишенькових крадіжок (20,4%), тобто такі, що мали мінімальний ризик для рес-

пондентів. Однак часті випадки сутичок із людьми у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння (16,7%) є загрозливим фактом, адже наслідки їх можуть нести небезпеку для життя і здоров'я опитаних. При цьому оцінка задоволеності діяльністю патрульної поліції залишається посередньою – на рівні 3,03 бала.

Усвідомлення того, що безпека і впевненість у завтрашньому дні не є природним і закономірним плодом процесів цивілізаційного розвитку, а є результатом колективної злагоди і значних суспільних зусиль, дозволило розробити рекомендації втручання у цій сфері на різних рівнях: від місцевого, національного і врешті-решт до міжнародного [1, с. 24].

Рекомендації на рівні міст. Загальновідомо, що найбільш ефективними є заходи, які проводяться профілактично, тобто до скоєння акту насильства, а також серед найбільш вразливих груп населення, громад або на територіях, де мешканці мають вищий ризик наразитися на насильство.

Вкрай необхідні наукові дослідження на місцевому рівні, в тому числі на рівні окремих міст (і навіть районів великих міст), які не лише мають цінність насамперед для місцевих превентивних активностей, надаючи підґрунтя для прийняття рішень, вибору пріоритетних втручання і формування політик, а й виступають важливим компонентом масиву розвідок, необхідних для розв'язання проблеми насильства в глобальному масштабі. Місцева влада має залучати до співпраці всі можливі компетентні структури, починаючи з вищих освітніх закладів (насампе-

³ Методом анкетного інтерв'ювання опитано 1 200 дорослих мешканців Львова (18 років і старших).

ред медицини, соціології, психології, криміналістики й епідеміології), дослідних установ, релігійних об'єднань і закінчуючи неурядовими організаціями.

Такі дослідження мають виконуватися передусім на місцевому рівні, орієнтуватися на місцеві умови і відповідати місцевим потребам. Однак є низка питань глобальної важливості, вирішення яких вимагає міжнародних, міжнаціональних наукових досліджень, зокрема, в частині зв'язків між насильством та економічними, екологічними і культурними аспектами глобалізації; вивчення спільних для різних культур факторів ризику та захисних чинників; апробація методів попередження насильницьких дій тощо.

Слід зазначити, що засоби масової інформації є сектором, що може відігравати як негативну, так і позитивну роль у боротьбі з насильством.

Насильство над людьми похилого віку. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), у світі кожна шоста особа старша 60 років упродовж останнього року наражалася на будь-які форми поганого поводження, в т. ч. і на насильство.

За прогнозами, масштаби поганого поводження з людьми похилого віку зростатимуть через прогресуюче старіння населення у більшості країн світу, адже очікується, що до 2050 року порівняно з 2015 число осіб віком 60 років і старших збільшиться більш ніж у два рази і досягне 2 мільярдів.

Насилля над людьми похилого віку стає проблемою як у селах, особливо з міграцією молоді в міста, так і в містах, коли батьки залишаються проживати в менш безпечних і комфортабельних районах після переїзду дорослих дітей до більш престижного житла. Цьому сприяє послаблення зв'язків між рідними, соціальна ізоляція старшого покоління, виключеного з виробничого і суспільного життя. Літні пенсіонери, проживаючи окремо, можуть стати джерелом регулярного щомісячного доходу для асоціальних осіб, людей із залежністю (сусідів, а інколи і власних дітей чи онуків), а у разі спроб спротиву – жертвами насильницьких дій, що через їх вразливість нерідко стає причиною смертельного наслідку.

Жорстоке поводження з людьми похилого віку визнано проблемою соціальної політики загалом і громадського здоров'я зокрема. За оцінками дослідження 2017 р., мета-аналізу найкращих доступних фактичних даних (результатів 52 досліджень у 28 країнах усіх регіонів світу, в т. ч. у 12 країнах з низьким і середнім рівнями доходу), за рік 15,7% людей віком 60 років й старших наражались на будь-які форми жорстокого поводження [8]. Таке поводження з людьми похилого віку може призводити до фізичних травм різного ступеня тяжкості (для літніх людей навіть відносно незначні травми мають тяжкі ускладнення і несуть загрозу життю), а також серйозні (іноді тривалі) психологічні наслідки (депресія, відчуття тривоги і страху, суїцидальні настрої). Усі ці стани можуть привести до смерті. За результатами 13-річного проспективного дослідження, ймовірність смерті літніх людей, що піддаються жорстокому поводженню, в два рази перевищує аналогічний показник серед літніх людей, які не повідомляють про погане поводження [9].

Визнається, що масштаби і характер цієї проблеми тільки починають усвідомлюватися, багато факторів ризику не ідентифіковані. Виділені такі чинники, які можуть впливати на ризик поганого поводження з літніми людьми: індивідуальні, на рівні родини і громади та соціально-культурні. Ризики на індивідуальному рівні – передусім поганий фізичний і психічний стан жертви, наявність у неї самої певної залежності та надмірне вживання алкоголю і наркотична або ігрова залежність у особи, що жорстоко поводиться з жертвою. Можуть підвищувати ризик жорстокого поводження стать жертви (жінки частіше за чоловіків мають більш високий ризик систематичних і важких форм жорстокого поводження і травм) та факт спільного проживання з кривдником. Також спрацьовує і ейджистський стереотип уявлення про літніх як про слабких і залежних людей; брак фінансових коштів на оплату необхідного кваліфікованого догляду тощо. Якщо у розвинутих країнах звичним стає з досягненням певного віку (або з набуттям певних функціональних

обмежень, зумовлених станом здоров'я) переїзд літніх людей на проживання до спеціалізованих установ різних форм, то в Україні, де у минулому догляд традиційно здійснювався їхніми дітьми, навіть за можливості (підкреслимо, досить обмеженої!) дуже незначна частина людей похилого віку вибирає такий варіант, волюючи доживати у власному домі.

Вищий ризик смертності через насильство (в т. ч. і внаслідок суїциду) у спеціалізованих установах (будинках людей похилого віку та догляду за хронічними хворими, спеціалізованих інтернатах), де стандарти медичної допомоги, служб соціального забезпечення і установ по догляду за літніми людьми є низькими; персонал не має належної підготовки і належної зарплати або сильно перевантажений роботою; бракує належного фізичного середовища тощо.

Так, за нашими розрахунками, третина всіх самогубств в Україні у 2018 р. була скоєна людьми у старшому за працездатний віці, і 23,5% жертв убивства також пішли з життя у цьому віці (табл. 5).

Майже 49% усіх неприродних смертей людей старших 70 років були зумовлені самогубствами, убивствами та ушкодженнями з невизначеним наміром. Україна ще не має статистики за останні місяці, однак можна припустити, що карантин, з одного боку, може сприяти зменшенню насильницьких смертей у результаті вуличного насильства, з іншого – зростанню їх числа через насильство домашнє, самогубство тощо (і це стосується нелишєлітніх людей!).

Багатосекторальне і міждисциплінарне співробітництво може сприяти зменшенню

масштабів поганого поводження з літніми людьми, зокрема, за секторами:

- соціального забезпечення (шляхом надання правової та фінансової підтримки та забезпечення житлом або місцем проживання);

- освіти (за допомогою кампаній просвіти і підвищення обізнаності населення різного віку);

- охорони здоров'я (шляхом виявлення і лікування жертв насильства і жорстокого поводження медичними працівниками, насамперед на рівні первинної медико-санітарної допомоги).

Також скоординовані дії в різних секторах підвищують ефективність роботи з усіх форм попередження насильства впродовж усього життєвого циклу людини.

До соціальних детермінант насильства відносять також і погані норми закону; певні застарілі культурні, соціальні та ґендерні норми; високий рівень безробіття; ґендерну нерівність і значне розшарування за рівнем доходів; швидкі зміни соціально-економічного укладу; обмежені освітні можливості тощо. Однак очолює цей список усе-таки неналежне, неефективне управління, яке не відповідає умовам реального життя і очікуванням більшості населення. Зростаюча кількість наукових досліджень свідчить, що насильству можна запобігти. Натепер відомі сім стратегій запобігання насильству та зосередження уваги на зусиллях щодо реагування, які, що науково доведено, потенційно можуть зменшити масштаби насильства та ймовірність вчинити насильство або стати його жертвою. Ці стратегії включають:

Таблиця 5

Розподіл насильницьких смертей серед населення вибраних вікових груп в Україні, обидві статі, 2018 р.

Причина смерті	Все населення, осіб	Старші працездатного (60+ для чоловіків, 55+ для жінок)		70 років і старші	
		осіб	%	осіб	%
Навмисне самоушкодження	6279	2093	33,3	1028	16,4
Наслідки нападу з метою убивства чи нанесення ушкодження	1638	385	23,5	171	10,4
Випадки ушкодження з невизначеним наміром (крім отруєння алкоголем)	5440	1714	31,5	803	14,8

Джерело: дані Держстату України і розрахунки автора

- 1) формування безпечних, стабільних та довірчих стосунків між дітьми та їхніми батьками/піклувальниками;
- 2) розвиток життєвих навичок у дітей та підлітків;
- 3) зниження доступності та шкідливого вживання алкоголю;
- 4) зменшення доступу до зброї;
- 5) сприяння ґендерній рівності;
- 6) зміна культурних та соціальних норм, що підтримують насильство;
- 7) програми ідентифікації, догляду та підтримки жертв насильства.

Прийняття і забезпечення дотримання законів і нормативних актів визнано одним з компонентів комплексу стратегій "INSPIRE", що сприяє активізації міжсекторальної діяльності, спрямованої на попередження насильства над дітьми й усунення його наслідків [10].

Протидія насильству, зменшення втрат людського життя – завдання для публічного управління на всіх рівнях, що отримало відображення у низці правових актів. Згідно зі ст. 18 Закону України «Про національну безпеку України» на Міністерство внутрішніх справ України покладено формування та реалізацію державної політики у сфері забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання громадської безпеки і правопорядку, а також надання поліцейських послуг [11], що уможлиблює виключно високі можливості у царині скорочення рівня насильства і смертей внаслідок навмисних ушкоджень у країні. Відповідно, (ст. 15 того ж Закону) Міністерство оборони, визначаючи державну політику з питань національної безпеки у воєнній сфері, внаслідок належного управління може впливати і на скорочення втрат життів українських вояків і мирного населення у триваючих умовах агресії Російської Федерації на Сході країни.

Нещодавно прийнято Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [12], що визначає організаційно-правові засади та основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спрямовані на захист прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильства. Відповідно, внесені зміни до

Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами. Певні аспекти здійснення соціально-профілактичної роботи, реабілітації жертв насильства, зокрема силами Центрів соціальних служб, передбачені Законом України «Про соціальну роботу із сім'ями, дітьми та молоддю». У відповідь на виникнення нових способів доведення до самогубства, пов'язаних з розвитком Інтернету, у 2018 р. було прийнято зміни до статті 120 Кримінального кодексу України щодо встановлення кримінальної відповідальності за сприяння вчиненню самогубства [13]. Таким чином, дотримання чинного законодавства та оперативна підготовка нових правових актів або змін до них, зумовлених поточною ситуацією, новою візією тих або інших явищ і процесів, є необхідним складником політики, спрямованої на попередження і протидію насильству, та зменшення спричинених ним втрат.

Висновки. Підґрунтям для прийняття адекватних управлінських рішень має стати аналіз достовірних статистичних даних, що вимірюють масштаби і наслідки насильства; досліджень (і усвідомлення) того, які саме фактори збільшують або зменшують його ризик; що є необхідним і для визначення ефективності заходів і програм боротьби з насильством.

Контроль за дотриманням міжнародних договорів, міжнародного і національного законодавства та інших механізмів захисту прав людини є одним із найбільш важливих із низки різноманітних завдань, що постають перед управлінням у царині зменшення ризиків національної безпеки, спричинених високим рівнем втрат через насильство, поряд з такими як: забезпечення миру у державі й вирішення військових конфліктів; забезпечення правопорядку; корекція соціально-культурних факторів, що мають вплив на поширеність насильства у суспільстві тощо.

Політики, що сприяють розвитку соціального капіталу, допомагають не лише покращити добробут і здоров'я населення загалом, зменшити поширеність

насильства та спричинених ним втрат здоров'я і життя, а й зміцнити місцеві громади, скоротити нерівність у суспільстві та соціальну ізоляцію.

Низький рівень безпеки через поширеність насильства впливає на економічну життєздатність міста, його соціальний клімат, а також здатність міських служб нормально функціонувати і забезпечувати своїх громадян усім необхідним, що визначає скорочення масштабів насильства і підвищення безпеки в містах пріоритетними завданнями міського управління.

Міждисциплінарне співробітництво має сприяти зменшенню насильства у суспільстві, зокрема, за секторами охорони правопорядку, соціального забезпечення, освіти, медіа, охорони здоров'я та в умовах мобілізації зусиль усіх сторін та активної участі самих громадян і їх об'єднань.

Список використаної літератури:

1. Crug EG et al. (eds.). World report on violence and health. Geneva, WHO, 2002. 360 p.
2. Global status report on violence prevention. Geneva, WHO, 2014. 292 p.
3. Jackson D., Vaughn M. Promoting health equity to prevent crime. *Prev Med.* 2018. No. 113. Pp. 91–94. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ypmed.2018.05.009> (дата звернення: 1.04.2019).
4. World Health Organization & UN-Habitat. Global report on urban health: equitable healthier cities for sustainable development. 2016. URL: <https://apps.who.int/iris/handle/10665/204715>.
5. Васин С. Смертність от поврежденных с неопределенными намерениями в России и в других странах. *Демографическое обозрение.* 2015. Том. 2, № 1. С. 90–119. DOI: 10.17323/demreview.v2i1.1790.
6. Карта преступности. Киев. *CityScale.* URL: <https://www.cityscale.com.ua/index.htm?data=crimes®ion=kyiv>.
7. Якість життя у Львові. Соціальний моніторинг. 2019. Львів, б/в. 70 с.
8. Elder abuse prevalence in community settings: a systematic review and meta-analysis. / Yon Y., Mikton C.R., Gassoumis Z.D., Wilber K.H. *Lancet Glob Health.* 2017 Feb; No. 5(2). Pp. 147–156. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/28104184>
9. The mortality of elder mistreatment. / Lachs M.S., Williams C.S., O'Brien S., Pillemer K.A., Charlson M.E. *JAMA.* 1998. Aug 5. No. 280(5). Pp. 428–32. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/9701077>.
10. INSPIRE: Seven strategies for Ending Violence Against Children. URL: <https://www.who.int/publications/i/item/inspire-seven-strategies-for-ending-violence-against-children>.
11. Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII «Про національну безпеку України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2469-19>.
12. Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.
13. Закон України від 08.02.2018 № 2292-VIII «Про внесення зміни до статті 120 Кримінального кодексу України щодо встановлення кримінальної відповідальності за сприяння вчиненню самогубства». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2292-19>.

Rynhach N. Violence and its losses of human life in Ukraine: assessment of threat

The article highlights the threats to public health and national security caused by the high level of violence in Ukraine caused by violence.

In 2018, violent deaths in Ukraine accounted for about 26% of all external causes of death. The vast majority of these deaths are due to causes such as suicide and homicide or intentional injury (only 147 deaths – injuries as a result of hostilities). Structural features and differences depending on sex and place of residence are revealed. Structural features and differences depending on sex and place of residence are revealed. The gender disproportion of losses due to death from external causes in general, and due to violence in particular is illustrated. Thus, more than 95% of all deaths due to hostilities, and more than 70% of deaths due to homicide or intentional injury occur in men. However, it is men who make up the largest share of those who die as a result of other unnatural causes, including violence. Also in Ukraine, more than 80% of suicide victims are men. A comparative analysis of violent mortality in Ukraine and around the world was performed.

The focus is on abuse and violence against the elderly as a problem of social policy, the relevance of which grows with the aging population of Ukraine.

It is determined that the collection and analysis of reliable information on violent mortality is a tool for assessing the severity of the burden of violence for society, the basis for management decisions.

The importance of monitoring compliance with international treaties, international and national legislation and other mechanisms for the protection of human rights as one of the tasks for public administration at various levels to reduce the risks caused by high prevalence of violence and losses as a result.

It is substantiated that compliance with current legislation and opportune preparation of new legal acts or changes to them, due to the current situation, a new vision of certain phenomena and processes, is a necessary component of national policy to prevent and combat violence.

The role of intersectoral interaction in the strategy of combating violence and reducing the losses caused by it is shown.

Key words: *violence, mortality, homicide and intentional injury, suicide, injury of undetermined intent, public administration in the field of public health and national security, implementation and enforcement of laws, intersectoral interaction.*